

LUND UNIVERSITY

Om när problemet med "ålderstigne Professorer, som äro oförmögne att sköta sina embeten" löstes

150 år sedan de första pensionsmöjligheterna för universitetslärare

Tersmeden, Fredrik

Published in:
Årshögtid

2023

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Tersmeden, F. (2023). Om när problemet med "ålderstigne Professorer, som äro oförmögne att sköta sina embeten" löstes: 150 år sedan de första pensionsmöjligheterna för universitetslärare. I *Årshögtid: Lunds universitet 27 januari 2023* (s. 12-26). Akademiintendenturen vid Lunds universitet.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

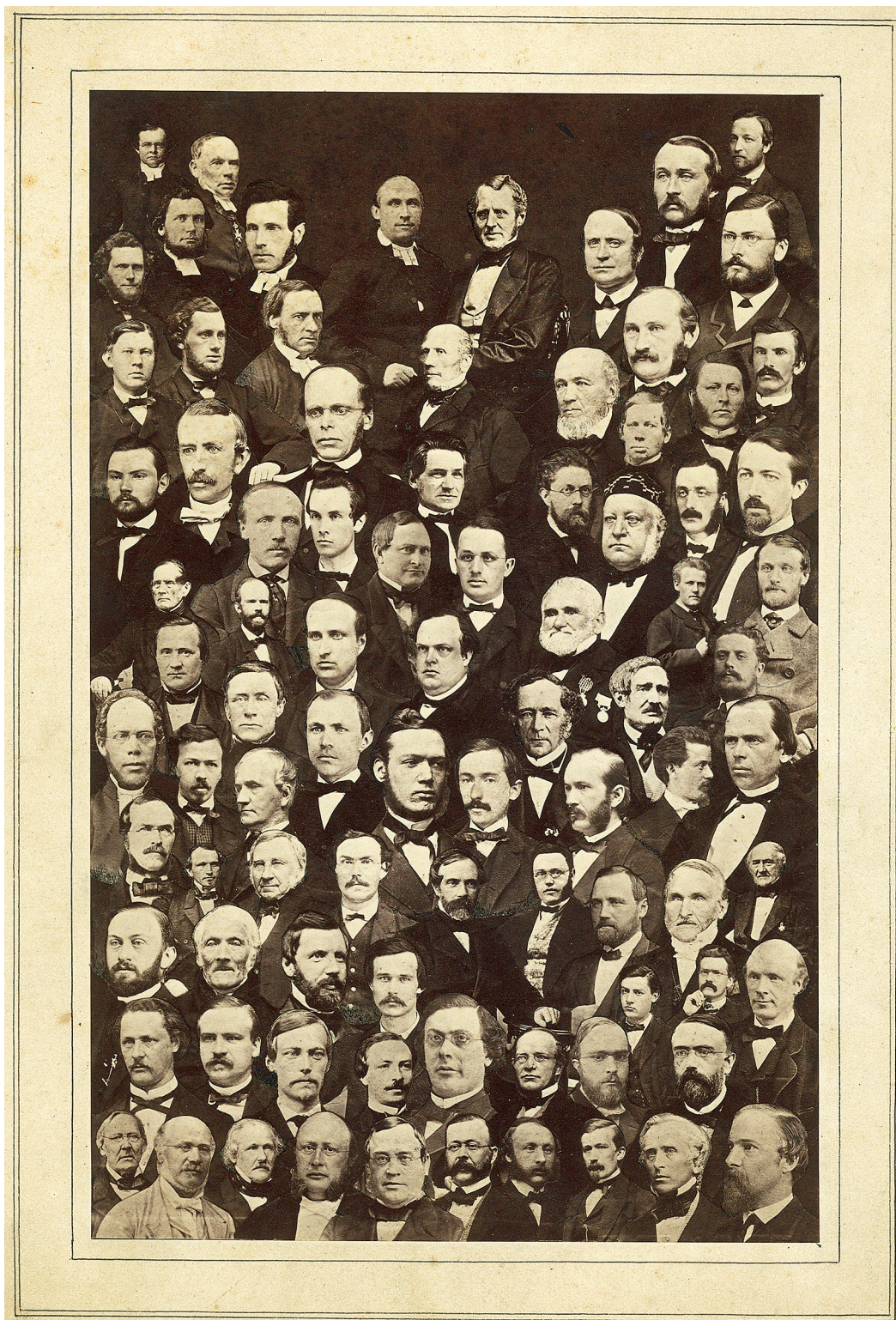
Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Lunds universitets samlade lärar- och tjänstemannastab under jubileumsåret 1868. Bildkälla: Lunds universitetsarkiv.

Om när problemet med ”ålderstigne Professorer, som äro oförmögne att sköta sina embeten” löstes – 150 år sedan de första pensionsmöjligheterna för universitetslärare

Vid ett offentligt möte i den franska vetenskapsakademien den 19 augusti 1839 presenterade Louis Daguerre den av honom och samarbetspartnern Niepce utvecklade fotografiska kameran. Den franska staten hade då redan förvärvat deras uppfinning, dageurrotypin, och förklarade nu denna för ”en skänk åt hela världen”. Även om den därmed offentliggjorda upptäckten var resultatet av många personers experimenterande under flera decennier så kan man hävda att det var vid denna tillställning som fotografikonsten på allvar gjorde sitt inträde i världen.¹

Bara ett år senare nådde den nya tekniken Lund. För detta kan vi tacka Adam Wilhelm Ekelund, vilken samma år som Daguerre utförde sin demonstration hade utnämnts till Lunds universitets förste renodlade ordinarie professor i fysik (ämnet hade tidigare utgjort en del av professuren i matematik och därefter ena halvan av en kombinerad professur i astronomi och fysik). En av hans första åtgärder som nyttillträdd var att av universitetets kansler begära medel för att kunna uppdatera och komplettera fysikämnets instrument- och apparatsamling, vilken huvudsakligen var från 1700-talets första hälft. Kanslern gillade initiativet, och Ekelund försågs sommaren 1840 med drygt 5000 riksdaler, tjänstledighet och en biljett till Paris där skickliga instrumentmakare fanns. Under den påföljande höstterminen anlände Ekelunds Parisinköp, däribland en dageurrekamera, till Lund.²

Fysikämnet hade vid denna tid sina ytterst begränsade lokaler i ett rum på tredje våningen i Kungshuset. I ett av de mot norr vettande fönstren där ställde Ekelund upp sitt nyförvärv och knäppte en bild av den dåvarande botaniska trädgården (nutidens universitetsplats). Därmed hade han tagit vad som inte bara var Lunds första foto-

grafi, utan under en längre tid kanske även dess enda. Det finns i vart fall inga ytterligare kända bilder tagna med Ekelunds Pariskamera, och faktum är att än i dag återstår fem oexponerade fotoplåtar av de totalt tolv som medföljde vid köpet.³

ETT AKADEMISKT COLLAGE FRÅN 1868

Det skulle dröja drygt ett decennium efter Ekelunds enstaka försök som akademisk amatör innan mer regelbunden och kommersiell fotografverksamhet etablerades i Lund. Även denna gång var det en universitetslärare som gick i täten: lärosätets ritmästare Magnus Peter Körner, vilken från 1850-talets början kompletterade sin redan tidigare redan breda palett som både tecknare och litograf med att även etablera sig som fotograf. Det var dock först på 1860-talet som ett större antal professionella fotografer permanent öppnade ateljéer i Lund.⁴ Därefter tycks det sedan ha gått snabbt för porträttfotografier att bli något av var mans egendom; detta i vart fall inom den akademiska världen. Redan 1865 kunde universitetsbokhandlare Gleeurup (vars son Georg var en av de tidiga fotopionjärerna) erbjuda sina kunder ett litet fotocollage över universitetets samlade lärarkår, och samma år satte fotografen Henric Grönvall ihop ett motsvarande collage över årets nydisputerade filosofie doktorer.⁵

Det är därför inte konstigt att någon tre år senare – då universitetet år 1868 med stor pompa firade sitt 200-årsjubileum – satte ihop ett nytt (och formatmässigt betydligt större) collage över det jubilerande lärosätets personal.

3. Wahlöö 2002, s 41.

4. Wahlöö 2002, s 42–53, 138.

5. Både de nämnda fotografierna har genom Lunds universitetsbiblioteks försorg digitaliserats och offentliggjorts via databasen Alvin. Collaget med universitetslärarna finns även återgivet i artikelförf:s bok *Lundensare – Universitetsoöden under fyra sekler* (Lunds universitetshistoriska sälls kapps årsbok 2018; Lund 2018), s 78. Rörande fotografierna Gleeurup och Grönvall, se Wahlöö 2002, s 46ff resp 113.

1. Claes Wahlöö: *Fotografin och Lund* (Föreningen Gamla Lunds årsbok 84; Lund 2002), s 14–18.

2. Ulf Litzén: *Fysik i Lund under 300 år* (Lunds universitetshistoriska sälls kapps årsbok 2015; Lund 2015), s 45–51; Wahlöö 2002, s 35f.

Denna bild, vilken kan ses på sidan 12, har återgivits betydligt oftare än de tidigare nämnda – bland annat i ett antal översiktsverk om universitetets historia⁶ – och har nog därigenom bidragit till att forma bilden av det sena 1800-talets ”akademisk ansikte”. En nutida betraktare kan därvid slås av såväl likheter – exempelvis en del nog så samtidsriktiga ”hipsterskäg” – som skillnader mot i dag. Till de senare hör förstås redan det ringa antalet avbildade – mindre än 90 akademiska lärare och högre universitetstjänstemän 1868 mot totalt omkring 8.400 anställda (varav 840 professorer) i dag⁷ – och den kompletta frånvaron av kvinnor. Men kanske slås nutidsbetraktaren även av hur åldriga vissa av de porträtterade ser ut?

Detta kan i så fall säkert vara en illusion skapad av avståndet i tid. Personer på 1800-talsfotografier tenderar nog ofta generellt att inför eftervärlden se äldre ut än vad de egentligen var vid fotograferandet. Även med denna reservation kan man dock konstatera att ett antal av de akademiska fäderna på bilden hade uppnått en aktningvärd ålder. Av professorerna hade tre stycken hunnit gå in i sitt nionde decennium: botanikern Zetterstedt (83 år), zoologen Sven Nilsson (81) och medicinaren Pramborg (80).⁸ Ytterligare sex befann sig i spannet mellan 79 år och den moderna pensionsåldern 65. Och skälet här till var att någon sådan ”pensionsålder” vid tiden inte existerade för universitetslärare.

EMERITERING MED LÖN

Det går visserligen att finna exempel ur den äldre lundsiska universitetshistorien på enstaka professorer som på äldre dagar beviljats ett slags ålderspension i form av tjänstebefrielse med bibehållen lön – ett par kända exempel är juristen David Nehrman Ehrenstråle (vid 58 års ålder 1753) och historikern Sven Lagerbring (vid 64 års ålder 1771)⁹ – men i dessa fall handlade det om enskilda

personliga nådevedermälen till särskilt framstående akademiker, och inte om någon generell pensionsmöjlighet. Det finns också exempel på att, om icke professorer så i vart fall deras anhöriga, lyckats förhandla till sig till pensioner. Således erbjöd sig exempelvis forn- och naturaliesamlaren Kilian Stobæus änka Florentina år 1740 att donera sin makes efterlämnade mynt- och medaljsamling till universitetet i utbyte mot en årlig pension om 200 daler silvermynt, men även i detta fall talar vi alltså om ett individuellt undantag.¹⁰

När vi kommer in på 1800-talet öppnades dock begränsade möjligheter för ett antal professorer att ”pensionera” sig. Vid Uppsala universitet hade man redan 1759, och ur lärosätets egen ordinarie kassa, inrättat två stycken ”emeritlöner” avsedda för de äldsta av de professorer som önskade träda ur aktiv tjänst. Och 1840 – samma år som professor Ekelund for till Paris och inhandlade sin kamera – utökades detta system genom ett riksdagsbeslut som sköt till medel till ytterligare sex emeritlöner, varvid det totala antalet fördelades med fyra vardera i Uppsala respektive Lund. Lönerna var vid denna tid på 1600 riksdaler banko årligen.¹¹ Som ett kuriosum kan nämnas att det var med inrättandet av dessa löner som det ännu använda begreppet ”professor emeritus” kom i bruk; något som dock först år 1920 reglerades som en officiell titel.¹²

Den förste lundaprofessorn att utnyttja den nya möjligheten att emeritera sig var filosofen Fredrik Cederschiöld, vilken erhölet en av de fyra lundsiska emeritlönerna senhösten 1841. Han var då 67 år gammal och hade varit kontinuerligt tjänstledig sedan 1836.¹³ Ett drygt år senare följdes han av teologen Martin Ahlman och obstetrikern Carl Fredrik Liljevalch, då 70 respektive 73 år gamla.¹⁴ Ingen av de senare fick njuta sitt otium särskilt länge, ty de avled båda bara något år efter sina emeriteringar. Cederschiöld höll sig däremot vid liv till 1846. Efter hans bortgång synes därvid samtliga lunden-

6. Se t ex Jörgen Weibull: *Lunds universitets historia – IV. 1868–1968* (Lund 1968), s 166f resp Petra Francke, Björn Magnusson Staaf & Fredrik Tersmeden: *Lunds universitet under 350 år – Historia och historier* (Lund 2016), s 86. En förstoring av collage ingår även i den pågående universitetshistoriska utställningen vid Lunds universitets historiska museum.

7. De aktuella uppgifterna hämtade från <https://www.lu.se/om-universitetet/universitetet-i-korthet/personal-och-ekonomi> (läst 2022-12-13).

8. Dessa och kommande uppgifter om åldern hos 1868 års universitetslärare hämtade ur *Lunds Kungl. universitets katalog för vårterminen 1868* samt spridda biografiska lexika i tryck och på nätet. Genomgående anges här den ålder som berörda personer uppnådde någon gång under år 1868 utan avseende på exakt födelsedatum.

9. Se de bådas respektive artiklar i *Svensk biografiskt lexikon*, bd 12 (Stockholm 1949), s 385 resp 22 (Stockholm 1977–79), s 74. I Lagerbrings fall bör det dock framhållas att tjänstebefrielsen inte åsyftade att han på något sätt skulle dra sig tillbaka till överksamhet; tvärtom var den ämnad att möjliggöra hans fortsatta arbete med att skriva en svensk nationalhistoria.

10. S. Söderberg: ”Mynt- och Medaljkabinettet” i Elof Tegnér: *Lunds universitet 1872–1897* (Lund 1897), s 183.

11. Tegnér 1897, s 10f & 306ff resp uppslagsordet ”emeritus” i *Nordisk familjebok*, bd 7 (Stockholm 1907), sp 476f. Jag tackar docent Carl Frängsmyr, Uppsala, för exakt årtal för de uppsaliensiska lönernas inrättande.

12. Uppslagsordet ”emeritus” i *Svenska Akademiens ordbok* nätupplagan; motsvarande bd 7, (Stockholm 1922), sp 509.

13. E. Liljeqvist: ”Fredrik J Cederschiöld” i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 8 (Stockholm 1929), s 81.

14. Dessa och följande uppgifter om innehavare om emeritlöner vid Lunds universitet bygger, om ej annat anges, på spridda utgåvor av *Lunds Kungl. universitets katalog*, åren 1840–1882. Uppgifterna om de nämnda professorernas ålder bygger på vad de fyllde under respektive år oavsett om denna födelsedag inföll före eller efter det exakta emeriteringsdatumet.

siska emeritilöner ånyo ha blivit lediga för en tid.

Drygt tio år senare var situationen dock en annan. Under perioden 1854 till 1858 kom samtliga fyra emeritilöner att bokas upp av ett antal betydligt mer seglivade äldre herrar, vars namn vi i flera fall redan har mött i samband med 1868 års fotocollage ovan. De var, i tur och ordning, botanikern Zetterstedt (emeriterad vid 69 års ålder 1854), zoologen Sven Nilsson (samma ålder 1856), medicinaren Pramberg (samma ålder 1857) och professorn i grekiska, Brunius (66 år 1858). Ingen av dessa skulle inneha sin löneförmån i mindre än tio år och flera av dem betydligt längre än så (mest långlivad av dem var Nilsson som avled först 1883 och alltså då hade uppburit emerituslön i 27 år!). Därmed uppstod ett slags "jätteproppen Orvar" i det lundsiska emeritingsväsendet.

En som drabbads härav var vår Parisresenär och fotopionjär från artikelns inledning, fysikprofessor Ekelund. Ironisk nog skulle nämligen mannen som varit den förste att rikta ett konstgjort öga mot Lund ett par decennier senare komma att drabbats av en ögonsjukdom som med tiden gjorde honom helt blind. Därigenom oförmögen att fullgöra sina åligganden som professor hade han

Filosofen Fredrik Cederschiöld blev 1841 Lunds universitets förste "professor emeritus". Silhuett av okänd konstnär. Bildkälla: Sparbanken i Lund 1833-1933 (Lund 1933).

alltsedan höstterminen 1861 tvingats att årligen anhålla om tjänstledighet, lämnande sina professorsplikter åt sin nyutnämnde adjunkt, Albert Holmgren.¹⁵ Flera andra äldre professorer befann sig vid tiden i ett liknande predikament. Som Elof Tegnér konstaterar i sin universitetshistorik från 1897:

1872 vore de fyra emeritilönerna besatta, men såsom tjänstgörande vid universitetet kvarstodo ännu sex professorer i en lefnadsålder af mellan 65 och 75 år, af hvilka de flesta dock åtnjoto ständig tjänstledighet, medan deras tjänsteåligganden uppehölls af adjunkterna såsom själfskrifna vikarier.¹⁶

Året därpå, 1873, rörde det dock något på sig i emeritusproppen. Detta i och med att en av löneinnehavarna, professor Pramberg, avled den 16 mars.¹⁷ Ekelund anhöll raskt om att få komma i fråga som ny innehavare av dennes lön, och hans ansökan bereddes av universitetets mindre konsistorium den 25 april, varvid lärosätets högste fiskale tjänsteman, akademiräntmästare Ugglå, avgav ett längre utlåtande. Av detta framgick att om Ekelund hade trott att han hade emeritilönen som i en liten ask så hade han haft fel. Exempelvis konstaterade Ugglå att Prambergs sterbhus var "berättigat till åtnjutande af tjänste- och nåd-år" efter den avlidne, vilket innebar att lönen hur som helst inte skulle bli tillgänglig förrän tidigast den 1 januari 1875. Vidare var Ekelund heller inte den ende sökande. Även en annan av lärosätets sedan länge tjänstlediga seniorare professorer, juristen Schlyter, hade skickat in en motsvarande ansökan, och Ugglå konstaterade därvid att Schlyter "på grund af sin högre lefnads- och tjänste-ålder" borde "hafva företräde framför sökanden Ekelund" (Schlyter var född 1795 och hade varit professor sedan 1838; Ekelund född 1796 och professor sedan 1839). Inte minst hänvisade Ugglå dock till händelser på riksplanet som enligt hans förmenande manade till att ha is i magen.¹⁸ Och för att få veta mer om dessa händelser måste vi nu tillfälligt flytta blicken till Stockholm.

15. Litzén 2015, s 61; *Lunds universitets matrikel – Biografiska uppgifter öfver universitetets styresmän, lärare och tjänstemän* (Lund 1879), s 37.

16. Tegnér 1897, s 11.

17. För Prambergs dödsdatum; se hans artikel på svenskspråkiga Wikipedia: https://sv.wikipedia.org/wiki/Johan_Bernhard_Pramberg (läst 2022-01-08).

18. Lunds universitetsarkiv (fortsättningsvis förkortat LUA): Räntekammarrens och kontorets arkiv 1666–1964, vol A 2:21 (Consistorii minoris och drätsel-nämndens konceptprotokoll), protokoll 1873-04-25, § 9.

EN MOTIONERANDE PROFESSOR, EN STÖTTANDE KANSLER OCH EN MINISTER SOM GICK EMOT SIN REGERING

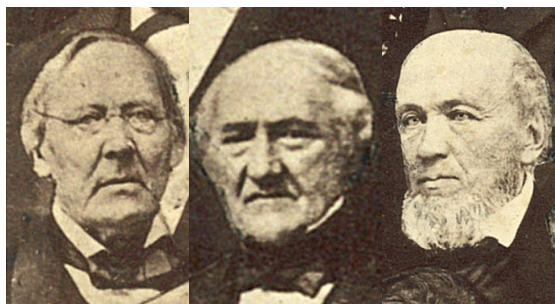
I huvudstaden pågick nämligen sedan den 15 januari 1873 års riksdag, vilken skulle hålla på fram till den 26 maj.¹⁹ Och till denna hade Kungl. Maj:t – alltså regeringen – bland många andra punkter i sin "Nådiga proposition N:o 1 om Statsverket 1873" lagt följande förslag:

*att å Allmänna indragningsstaten uppföras för hvartera universitetet ytterligare två nya emeritilöner å hvar för sig 4,500 R:dr, att i mån af behof disponeras för beredande af pensioner åt de vid universitetsstaten nu anställda ordinarie professorer, hvilka för närvarande enligt gällande stadganden äro berättigade till åtnjutande af emeritilön; [...]*²⁰

Förslaget kan förstas i förstone synas som något som universitetet borde ha välkomnat. Faktum är dock att det, jämfört med de önskemål som vid tiden hade framförts från detta håll, var så pass begränsat att det nog snarare kunde ses som en besvikelse. Under hösten 1872 hade nämligen kanslern för rikets båda dåvarande universitet – Lund och Uppsala – i åtminstone två olika memorial i stället för ett fixerat antal emeritilöner förordat ett reguljärt pensionsväsende, och det inte blott för professorer utan även för adjunkter samt för respektive lärosätets räntmästare och bibliotekarie (bibliotekschef); de båda senare med motiveringen att de "i fråga om löneförmåner alltid varit ställde i likhet med professorerne".²¹ Även direkt från Lunds universitet hade förslag om ett generellt pensionväsende för universitetslärare framförts som en del av lärosätets budgetpepita till riksdagen redan

år 1872.²² Av dessa önskemål hade dock således nu endast blivit en tummetott i regeringens proposition. Och en som uppenbarligen inte vilja låta nöja sig härmed var en ledamot av första kammaren, herr Rydin, vilken som motförslag framlade en motion "Angående indragning af statsverkets anslag till emeriti-löner vid universiteten och berättigande för professorer, adjunkter, bibliotekari-er och räntmästare vid hvartera universitetet att vid afskedstagande efter 65 års ålder uppföras å allmänna indragningsstaten".²³

Motionären beskrev i sin inlaga "detta missförhållande" som ett stort antal åldriga professorer medförde, såväl med "afseende på undervisningen" som för "utsigten att kunna kvarhålla vid universitetet unge män med framstående skicklighet". Detta gällde särskilt i en tid då "det samband som förr egt rum emellan kyrka och universitet förändrats så, att sällan af universitetslärare tages i anspråk deras rätt till befordran i kyrkans tjänst; till följd hvaraf universitetslärare måst vida oftare än tillförene kvarstanna vid sina lärostolar". Detta problem skulle dock lösas om bara "tillräckligt antal emeritilöner vore att tillgå eller tillfälle på annat sätt dem beredt att efter afskedstagandet förblifva i åtnjutande af en för deras tarfliga bergning nödig och mot deras lefnadsvanor någorlunda svarande inkomst".²⁴ Ett begränsat, fixerat antal emeritilöner vore därvid dock endast "en nödfallsutväg, som ej fullständigt främjar det åsyftade ändamålet".²⁵ Bland

Detaljer ur 1868 års personalcollage: till vänster medicinprofessor Johan Bernhard Pramberg, vilken avled 1873 efterlämnande en vakant emeritilön, och i mitten och till höger de båda andra professorer som önskade komma i åtnjutande av denna, fysikern Adam Wilhelm Ekelund och juristen Carl Johan Schlyter.

19. *Swensk författnings-Samling* No 29 1873, s 1.

20. *Kongl. Maj:ts Nåd. Prop. N:o 1, om Statsverket 1873*, s 57. Detta och följande dokument från 1873 års riksdag som citeras i föreliggande artikel är genomgående hämtade från de digitaliserade versioner av det äldre riksdagstrycket som återfinns på riksdagens hemsida (se <https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/hitta-aldre-riksdagstryck/för-sökingång>). "Allmänna indragningsstaten" var "ett å riksstatens tionde huvudtitel uppfördt förslagsanslag [...] med hvilket bestridas åtskilliga utgifter, som sammanfattas i tvenne grupper, näml.: 1) pensioner åt statens ämbets- och tjänstemän samt betjänte äfvensom understöd åt sådana änkor och oförsörjda barn, och 2) aflöning till tjänstemän, hvilkas tjänster blifvit indragna, ersättning för genom inträffad reglering minskade eller förlorade inkomster samt sådana lönetillskott, till hvilka de särskilda löningsstaterna icke lämna tillgång." (*Nordisk familjebok*, bd 1 (Stockholm 1904), sp 637).

21. Kanslerns båda memorial (av den 16 november resp 5 december 1872) re-fereras och citeras här efter de långa utdrag härur som ingår i *Motioner i Första Kammaren [1873]*, N:o 18. Se även Tegnér 1897, s 308.

22. Tegnér 1897, s 308.

23. *Motioner i Första Kammaren [1873]*, N:o 18, s 1.

24. a a, s 2.

25. a a, s 5.

1873.   **Swensk**   **N° 29.**
författnings-Samling.

Sweriges Riksdags Beslut,

å det i Stockholm hållna Dagtima Riksmöte, som börjades den 15 Januari
och slutades den 26 Maj 1873.

Vi efterskrifne, **Swenska Folkets** walda
Ombud, göra weterligt: att, på grund af 49 § Regerings-
formen och 2 § Riksdags-Ördningen, **Vi** den 15 sifflidne Januari, un-
der Hans Maj:t Konung **OSCAR II:S** första regeringsår, **D^h** här i
Stockholm infunnit.

Efter att öfwer vårt arbete hafwa nedkallat Guds wälsignelse, hafwe
Vi å Rikssalen den 20 i nämnde månad sammanträdt och fått emottaga
Berättelsen om hwad sedan sistförflutna riksdag sig i Riket och des
Styrelse tilldragit äfwenfom Kongl. Maj:ts Proposition angående Stats-
werkets tillstånd och behof; och hafwe **Vi**, efter föregångna öfwerlägg-
ningar dels om de ämnen, i hwilka Kongl. Maj:t till **D^h** aflåtit nådiga
Propositioner eller Skrifwelfer, dels och rörande frågor, som blifwit hos
Riksdagen wäckta, stadnat uti följande beslut:

§ 1.

Uti underdånig skrifwelse den 15 sifflidne Februari hafwe **Vi** hos Kongl.
Maj:t anmält de från riksdagen år 1872 hwilande och af **D^h** wid innewarande

annat påpekades att ett fast antal emeritlöner vid varje lärosäte, till följd av olika ålderssammansättning och behov inom respektive lärargrupp, skulle kunna leda till "att vid det ena universitetet emeritlöner kunna stå lediga af brist på sökande, medan det andra universitetets undervisning lider till följd af brist på lediga emeritlöner".²⁶ I stället ställde sig motionären bakom de båda nämnda memorialen från kanslern, vilka också båda citerades flitigt i motionen.²⁷ Som årliga pensionsbelopp förordades 4.000 riksdaler för professorer, bibliotekarier och rättmästare respektive 2.500 för adjunkter.²⁸

Den "Herr Rydin" som stod bakom motionen får sägas ha vetat vad han talade om. Han hette nämligen Herman Rydin och var, utöver långvarig riksdagsledamot i både första och andra kammaren, sedan snart två decennier professor i svensk statsrätt, kyrkorätt, krigslagfarenhet och folkrätt vid Uppsala universitet. Där hade han också själv som ung varit student, men faktum är att även Lunds universitet kunde betrakta den pensionsivrande motionären som en av sina alumner. Under ett tvåårigt mellanspel på 1850-talet hade Rydin nämligen varit adjunkt vid juridiska fakulteten i Lund.²⁹

Rydins motion behandlades första gången i kammaren den 30 januari, varvid den dock bordlades till dagen därpå.³⁰ När den därvid åter kom upp till behandling föranledde den bara två ledamöter av kammaren att göra inlägg i debatten, men särskilt den första av dessa var ett i sammanhanget desto tyngre namn: greve Henning Hamilton. Denne var inte bara tidigare stadsråd och diplomat samt innehavare av en rad tunga offentliga förtroendeuppdrag och därtill ledamot av en lång rad akademier och andra lärda samfund; han var också sedan föregående år nytillträdd kansler för universiteten i både Lund och Uppsala, och alltså den vars tidigare utlåtanden i frågan Rydin tungt lutat sig mot.³¹

Hamilton förklarade att han i och för sig i ett tidigare remissyttrande i huvudsak hade ställt sig bakom regeringens förslag, men att han nu ansåg "det vara min skyldighet att säga att denna motion [...] eger företräde framför det af Kongl. Maj:t föreslagna", och fortsatte:

Det ligger i sakens natur, att, då antalet af dem, som kunna uppnå den ålder, under hvilken de icke vidare äro tjenstbara, är obegränsadt, men antalet af pensioner är begränsadt, skall man alltid, så länge detta förhållande fortfar, kunna komma i den belägenhet som nu, eller att ett stort antal universitetslärare finnes, hvilka önska att befrias från åligganden, som de sjelfve känna sig ur stånd att sköta, men som icke kunna taga afsked, emedan de af brist på emeritlöner icke kunna pensioneras. Detta har, såsom jag under den förra öfverläggningen sökte ådagalägga, haft ett högst menligt inflytande på sjelfva undervisningen; men det har det icke blott i det hänseende, som jag då vidrörde, eller att vissa delar af undervisningen tillfälligtvis kunde komma att ligga nere, utan äfven i det fallet att det för de yngre universitetslärarne är omöjligt att beräkna,

Herman Rydin, adjunkt i Lund 1853–54, professor i Uppsala 1855–90 och motionär vid riksdagen 1873. Foto av Heinrich Osti. Bildkälla: Uppsala universitetsbibliotek.

26. a a, s 6.

27. a a, s 2–5.

28. a a, s 8.

29. Stig Strömholm: "Herman L Rydin" i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 31 (Stockholm 2000–2002), s 99.

30. Första kammarens protokoll 1873-01-30, s 72.

31. Åke Holmberg: "Henning L H Hamilton" i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 18 (Stockholm 1969–1971), s 109.

*när de kunde komma till en högre lön och en vidsträcktare verksamhet, emedan äfven om, då en adjunkt utnämnes, professorn i ämnet är 70 år, har adjunkten icke någon säkerhet att professorsplatsen skall blifva ledig inom ytterligare 10 år eller mera. Således blir det alltid, så länge den nuvarande pensioneringen fortfar, en stor svårighet att vid universiteten fästa sådana yngre lärare, hvilka äro tjenlige att efterträda professorerna.*³²

Universitetskansler Henning Hamilton var vid tiden för debatten om universitetslärares pensioner ledamot av riksdagens första kammare. Före representationsreformen 1865 hade han däremot tillhört adelsståndet och därvid flera gånger varit lantmarskalk, alltså ståndets talman. I den egenskapen är han avbildad på denna litografi av okänd konstnär. Bildkälla: *Svenska landtmarskalkar – Porträtter och biographiska uppgifter* (Stockholm 1854-55).

32. Första kammarens protokoll 1873-01-31, s 86.

Också den andre riksdagsmannen att vid detta möte göra sin röst hörd, herr Nordström, yrkade vältaligt på bifall till Rydins motion.³³

Efter hantering i statsutskottet – vilket inte bara tillstyrkte Rydins motion utan dessutom föreslog en höjning av det högre pensionsbeloppet till 4.500 – återkom frågan på kammarens bord den 5 april, varvid en ny men inte fullt lika enstämmig debatt förekom. Detta genom att ledamoten greve Carl Göran Mörner ifrågasatte inte själva införandet av pension för universitetslärare i sig men väl pensionsåldern. För "civile tjenstemän i allmänhet" konstaterade Mörner att pension vid 65 års ålder beviljades endast för den som kunde "styrka, att hans hälsa är försvagad"; i övrigt gällde 70 år. Detsamma borde, ansåg han, även gälla för universitetslärarna.³⁴ Mot detta hade kansler Hamilton två invändningar. Den första var ett kanske något krasst konstaterande att "det verkligen icke lär möta någon svårighet för en person att vid 65 års ålder få betyg om minskade arbetskrafter eller sjuklighet", men den andra hade mer specifik bäring på just den berörda gruppen av statsanställda (och torde nog vara något som många emeriterade akademiker av i dag ännu kan instämma i):

*Men det finnes dessutom mellan universitetslärarne och civile tjenstemän i allmänhet den olikhet, att, då en civil tjensteman erhåller afsked med pension, staten icke kan vidare påräkna något af hans verksamhet, hvaremot en professor, som vid 65 års ålder tager afsked, om han icke är oförmögen till allt arbete, då kan egna sig åt en vetenskaplig verksamhet, hvarifrån han under sin tjenstgöringstid varit i många fall hindrad till följd af sina mångahanda åligganden dels med examina och dels med konsistoriigöromål. Jag tror således, att det verkligen är i vetenskapens intresse som man, så vidt möjligt är, bör underlätta för universitetens lärare att taga afsked vid den ålder, då de väl icke hafva fulla krafter att sköta sin tjenst, men likväl ännu kunna göra vetenskapen ett ganska väsendtligt gagn.*³⁵

Bland flera ytterligare talare vid detta sammanträde märktes även den ursprunglige motionären, Rydin. Han

33. a a, s 87.

34. Första kammarens protokoll 1873-04-05, s 416.

35. a a, s 416f.

lyfte som ett ytterligare motiv för pensionsmöjlighet redan vid 65 åter en gång frågan om yngre akademikers karriärmöjligheter:

[...] denna rätt att vid viss ålder erhålla pension eger betydelse icke så mycket för de verkliga innehafvarne af universitetstjänster; ty desse kunna lätt derförutan få tjänstledighet och derigenom befrielse från föreläsningar, hvarpå vi hafva exempel både i Upsala och Lund; utan framförallt för de yngre lärarne, som egna sig åt universitetsverksamheten, så att desse skola i någon mån kunna se den tid, då de kunna hoppas få befordran. Man bör besinna, att de särskilda platserna vid universiteten äro särdeles unika, och i allmänhet finnes det endast två sådana platser i Sverige. Till följd deraf blir det afskräckande att ingå på en bana, der man icke har framtiden i sin hand. Detta är till exempel förhållandet med professionerna i astronomi, österländska språk och vissa delar af naturvetenskaperna, och den, som eignar sig åt något af dessa ämnen, har mycket svårt att kunna beräkna någon befordran. Det finnes exempel på att personer, som gått in vid universiteten, under det professorn i ämnet varit 60 år, likväl fått vänta 12 à 13 år innan de vunnit någon befordran, och man har sett att i Lund en person, som skött en profession i 12 år, icke lyckats erhålla någon befordran, emedan professorn i ämnet ännu icke är i tur att blifva emeritus. Den största fördelen af att bifalla detta förslag är således, att man skall underlätta möjligheten att erhålla universitetslärare. Det är deremot af mindre vigt för dem, som redan erhållit platser.³⁶

Exemplet med personen i Lund "som skött en profession i 12 år" kan inte rimligen ha syftat på någon annan än fysikadjunkten Holmgren och hans blinde professor Ekelund.

Greve Mörner fortsatte i ett antal inlägg att plädera för den högre pensionsåldern, men mötte idel mothugg från övriga talare. Ett särskilt notabelt sådant kom från ett närvarande och i högsta grad berört statsråd: ecklesiastikminister Gunnar Wennerberg – i dag väl mer ihåg-

kommen som upphovsman till sångcykeln "Gluntarne" – vilken därigenom de facto gick emot det förslag hans egen regering ursprungligen framlagt i det att han sade sig "ej annat än på det lifligaste önska, att den åsigt, som gjort sig gällande inom Utskottet, äfven måtte blifva Riksdagens"!³⁷ Och på denna punkt blev såväl minister Wennerberg som kansler Hamilton och motionären Rydin bönhörda: i den slutliga omröstningen segrade Statsutskottets, på Rydins motion baserade, förslag med 91 röster mot 12.³⁸

PENSIONSBESLUTET LANDAR I LUND

Så var alltså läget sedan 20 dagar tillbaka då mindre konsistoriet för första gången behandlat Ekelunds anhållan om att få emeritilön efter Pramberg: riksdagen hade beslutat om att avveckla emeritilönerna och i stället införa en generell pensionsmöjlighet för universitetens dåvarande ordinarie lärargrupper (professorer och adjunkter). För att det hela skulle bli verklighet krävdes dock även att regeringen godkände riksdagsbeslutet, och även om rättsmästare Uggle konstaterade att så ganska säkert skulle ske, så hade det ännu inte gjort så vid tiden för det berörda sammanträdet. Först i ett brev av den 6 juni 1873 kunde den nämnde minister Wennerberg meddela kansler Hamilton detta slutliga beslut i form av följande vindlande exempel på dåtida kanslissvenska:

Sedan Kongl. Maj:t uti nådig proposition föreslagit senast församlade Riksdag, att å allmänna indragningsstaten måtte uppföras för hvarterda universitetet ytterligare två nya emeritilöner hvar för sig 4.500 R[iksdaler]., att i mån af behof disponeras för beredande af pensioner åt de vid universitetsstaten nu anställde ordinarie professorer, hvilka för närvarande enligt gällande stadganden vore berättigade till åtnjutande af emeritilön, så har Riksdagen i underdånig skrifvelse den 21 nästliden Maj, angående regleringen af utgifterna under Riksdagens nionde hufvudtitel, anmält att Riksdagen, som i sammanhang med berörda nådiga framställning jemväl till pröfning förehaft att inom Riksdagen väckt förslag om universitetslärares pensionering på allmänna indragningsstaten, beslutat för sin

36. a a, s 418.

37. a a, s 422.

38. a a, s 426.

N° 243.

Julk. 27/7 1873

Höfdrift:
Kongl. Ecklesiastik
Departementet.

Till Kongl. Embetet för universitetet i Upsala och Lund.

Sedan Kongl. Maj: uti nädlig proposition förslaget om
näst föresamlade Riksdag, att i allmänna indragnings-
staten måtte uppföras för hvardera universitetet ytter-
ligare två emeritlöner à hvar för sig 4500 R., att i
man af behof disponeras för beredande af pensioner
åt de vid universitetsstaten nu anställda ordina-
rie professorer, hvilka för närvarande enligt gällan-
de stadganden vore berättigade till åtnjutande af
emeritlöner, ja har Riksdagen i underdänig skrif-
velse den 31 nästlidne Maj, angående regleringen
af utgifterna under Riksdagens nämre hufvudtit-
tel, anmält, att Riksdagen, som i sammanhang med
berörda nädliga framställning jemväl till prof-
ning förcheft ett inom Riksdagen väckt förslag
om universitetslärares pensionering för allmänna
indragingsstaten, beslutat för sin del medgifva
det må professorer och adjunkter samt biblioteka-
rie och kändmästare vid universitetet vara
berättigade ett, om de efter uppenädda settas
för lifnadsvar göra ansökan om afsked
2) allmänna indragingsstaten uppföras till
åtnjutande af pension, för professor, bibliotekar

del medgifva det må professorer och adjunkter samt bibliotekarie och räntmästare vid universiteten vara berättigade att, om de efter uppnådda sextiofem levnadsår gör anmälan om afsked, å allmänna indragningsstaten uppföras till åtnjutande af pension, för professorer, bibliotekarie och räntmästare af 4.500 R. samt för adjunkt af 2.500 R. hvaremot de anslag till emeritilön, som nu från statsverket till universiteten utgå, borde vid inträffande ledighet upphöra.

Wid föredragning häraf har Kongl. Maj:t funnit godt detta Riksdagens beslut i nåder godkänna, hvilket jag, i afvaktan derpå att Kongl. Maj:ts nådiga beslut hinner i vanlig ordning expedieras, skolat Kanzlers-Embetet till kännedom och vederbörandes förständigande härigenom meddela.³⁹

(Ja, ni läser rätt: hela det första stycket ovan är en enda mening! För sin litterära odödlighets skull får man konstatera att det var tur för Wennerberg att han som sångförfattare var mäktigt ett ledigare språk än han var som minister.)

Ministerns skrivelse nådde Lunds universitet först den 4 juli och upplästes tillsammans med andra ankomna skrivelser under § 1 vid det större konsistoriets sammanträde den 16 juli. Ett antal punkter längre fram på dagordningen vid samma möte stod även "Fråga om emeritilön", varunder konsistoriet hade att ta ställning till Ekelunds och Schlyters tidigare nämnda ansökningar om att erhålla den efter Pramberg lediga lönekakan. De närvarande ledamöterna fann dock, i beaktande av ecklesiastikministerns brev, att frågan hade hamnat i ett nytt läge, och "efter någon öfverläggning" beslöts "att uppskjuta saken till början af instundande termin". Bordläggningen motiverades även med att man ville ge de icke närvarande ledamöterna – vilka var många, mitt i sommaren som detta var – möjlighet att ta del av de berörda handlingarna.⁴⁰

Konsistoriet samlades igen den 20 augusti. Vid det laget hade Ekelund, rimligen inseende att frågan om en eventuell emeritilön kunde dra ut på tiden och rentav gå om intet, garderat med att ännu en gång anhålla om ett läsars tjänstledighet. Med hänvisning till just det nya

regelverket valde konsistoriet dock att bara tillstyrka en termins ledighet (själva det slutliga beslutet fattades av kanslern). Samma längd för tjänstledighet föreslogs i påföljande protokollsparagraf för en annan åldrig professor med synproblem, medicinaren Nils Henrik Lovén (född 1801). Denne hade visserligen heller inte ansökt om mer än så, men även här hänvisade konsistoriet till de aviserade kommande möjligheterna till pension.⁴¹

Kanslern följde i bägge fallen konsistoriets rekommendationer. Därigenom kom frågan om fortsatt tjänstledighet för såväl Ekelund som Lovén upp igen i januari 1874. I Lovéns fall handlade det nu endast om en kortare tjänstledighet i avvaktan på att en redan inlämnad ansökan om avsked skulle beviljas, och detta tillstyrkte konsistoriet. Ekelund önskade däremot fortsatt ledigt under hela resten av läsåret. Även i hans fall återropades dock en inlämnad avskedsansökan, och konsistoriet tillstyrkte också denna ansökan.⁴² Det skulle dock bli sista gången.

EKELUNDS SISTA STRID

Den avskedsansökan som Ekelund hänvisat till i januari 1874 måste rimligen ha varit hans tidigare anhållan om att erhålla emeritilön efter Pramberg. I april 1874 stäcktes dock såväl hans som Schlyters förhoppningar härom definitivt; ty såsom man kan läsa i rektors verksamhetsberättelse för läsåret 1873/74:

Genom nådigt bref af den 17 nästlidne april har Kongl. maj:t meddelat, att Kongl. maj:t, enär professorerne Schlyter och Ekelund såsom grund för sina ansökningar förutsatt den fortfarande tillvaron af den emeritilön, hvilken till följd af riksdagens nyssnämnda beslut komme att uphöra vid det professor Pramberg's sterbhus tillkommande nådårets utgång, icke funnit skäl, att till bemålde professorers ansökningar lemna bifall.⁴³

Ekelund fick härmed alltså slutligen se sig snuvad på möjligheten att erhålla en emeritilön av den gamla sorten. Trots att möjligheten till pension enligt det nya systemet i stället öppnat sig valde han dock – av skäl som vi kan

39. LUA: Kansliets arkiv 1666–1930/31, vol E 1 A:23 (Kungliga brev 1873–1875).

40. LUA: Kansliets arkiv 1666–1930/31, vol A 2 A:144 (Consistorii majoris konceptprotokoll); protokoll 1873-07-16, § 10.

41. LUA: Kansliets arkiv 1666–1930/31, vol A 2 A:144 (Consistorii majoris konceptprotokoll); protokoll 1873-08-20, §§ 4–5.

42. LUA: Kansliets arkiv 1666–1930/31, vol A 2 A:145 (Consistorii majoris konceptprotokoll); protokoll 1874-01-14, §§ 4–5.

43. Gustaf Hamilton [som "Universitetets rektor"]: *Till beivstande af rektors-ombudet vid Kongl. Carolinska universitetet den 1 juni 1874* (Lund 1874), s. 6.

ana nedan – inte denna väg i stället, utan återkom sommaren 1874 med ännu en ansökan om ett läsårs tjänstledighet; nu dock med en nytillagd motivering som inte förekommit i hans tidigare ansökningar. Utöver att hänvisa till ”hög ålder och förlorad synförmåga” framhöll Ekelund nämligen nu även att han, dessa handikapp till trots, ville ägna sin fortsatta tjänstledighet ”för vetenskapligt arbete”!⁴⁴

Ansökan var som vanligt formellt ställd till kanslern, men skulle dessförinnan beredas av såväl filosofiska fakulteten som konsistoriet. I den första instansen gjorde professorn i latin, Albert Lysander, ett längre inlägg. Efter att ha rekapitulerat omständigheterna kring de senaste förlängningarna av Ekelunds tjänstledighet under övergångsperioden från emeritilöner till pensioner, konstaterade han därvid att Ekelunds upprepade ansökningar

Albert Lysander, professor i latin, vilken kraftfullt argumenterade mot fortsatt tjänstledighet för kollegan Ekelund. Bildkälla: AF:S Arkiv & Studentmuseum.

44. LUA: Kansliets arkiv 1666–1930/31, vol A 2 A:145 (Consistorii majoris konceptprotokoll), protokoll 1874-07-25, § 107.

*[...] numera förlorat sitt kraftigaste stöd, ty från den 6 juni 1873 är ingen Professor som uppnått 65 år och genom svaghet, sjukdom eller lyte, blifvit försatt ur tjänstbart skick tvungen att med år för år upprepade ansökningar om tjänstledighet dölja det afskedstagande, som i sjelfva verket eger rum; han blir neml. nu icke längre förlustig all löneförmån genom att taga afsked utan kan genast uppbära en summa af, som nämnt är, 4.500 Rdr. Visserligen är denna summa liten i förhållande till Prof. E:s nuvarande löneförmåner, hvilka, i följd af den privilegierade undantagsställning de äldsta Prof. intaga, äro ganska betydliga.*⁴⁵

Rimligen satte Lysander här fingret på den främsta grunden för Ekelunds till synes envisa vägran att gå i pension trots att möjligheten nu skapats. Förvisso var det av riksdagen satta årliga pensionsbeloppet om 4.500 riksdaler (eller kronor; Sverige hade kort efter riksdagsbeslutet gått över från riksdaler till krona som myntenhet) till synes inte mycket mindre än en dåvarande ordinarie lundsensisk professorslön. De senare utgick visserligen ännu huvudsakligen som naturaavlöning i form av jordbruksprodukter, vars värde förstas kunde växla med konjunkturen, men när 1876 års riksdag beslutade att fastställa en normallön för svenska professorer till 6000 kr per år beräknades att de dittillsvarande lundsensiska naturalönerna ”med spannmålslön, ängslott och löneemolumenter” hade motsvarat 5069 kronor; alltså blott dryga 500 kronor mer än pensionsbeloppet.⁴⁶ Just i Ekelunds fall förelåg det dock, som Lysander påpekat, en mer än genomsnittlig lönebild. Närmare bestämt kunde Lysander redovisa att den blinde fysikprofessorn under föregående år taxerat för en inkomst om 13.122 kronor!⁴⁷ Detta förklarar också varför Ekelund i sin ansökan om emeritilön – också den som nämnts satt till blott 4.500 kr – hade anhållit om att fortsatt få förena denna med sina tidigare extra lönetillägg och andra förmåner.

Alldeles oavsett detta kunde dock inte Lysander finna att ”ömkan öfver” Ekelunds ”ekonomiska ställning” vore

45. LUA: Filosofiska fakultetens arkiv 1666 – 1956, vol A 1 A:47 (Fakultetens protokoll), protokoll 1874-07-22, bilaga ”Lysander”.

46. Tegnér 1897, s 311f.

47. LUA: Filosofiska fakultetens arkiv 1666–1956, vol A 1 A:47 (Fakultetens protokoll), protokoll 1874-07-22, bilaga ”Lysander”. Lysander använder i sitt inlägg genomgående felaktigt den äldre myntenheten riksdalar.

något skäl att tillstyrka förlängd tjänstledighet. Ej heller gav han mycket för tanken att Ekelund efter tretton års verksamhet plötsligt skulle återupptaga någon form av vetenskapligt författarskap, vilket ju hur som helst ändå vore "honom obetaget att derpå använda så många år, som honom förlänades, om han begagnar den permanenta ledighet som i afskedstagande med pension [...] erbjuder". Nej, fastslog Lysander:

Prof. E. ansökan om ett års tjänstledighet skulle jag endast vilja tillstyrka så framt kompetent medicinsk myndighet vill garantera, att Professoren skulle under detta år genom operation återfå sin syn och höstterminen 1875, alltså vid 79 års ålder, ha till sitt förfogande den själs- och kroppskraft, att han kunde fullkomligt återtaga och hjälpligt bestrida alla sina tjänst-åligganden. Men jag kan hvarken föreställa mig att något sådant kan inträffa eller att Prof. E. ens tänkt sig möjligheten af förnyad tjänstgöring.⁴⁸

Således yrkade Lysander på avslag, och häri instämde resten av fakulteten "enstämtigt".⁴⁹

Med denna rekommendation gick frågan vidare till konsistoriet. Under diskussionen där den 25 juli yttrade sig ett antal av de närvarande professorerna, dock ingen till Ekelunds förmån. En av de som tvärtom mycket tydligt motsatte sig Ekelunds ansökan var juristen Philibert Humbla, innehavare av den omfattande kombinerade professuren i civilrätt, romersk rätt och juridisk encyklopedi. Även om han, kanske inte utan viss skepsis, fann det "berömvärdt" av Ekelund att "oaktadt sin obotliga blindhet och höga ålder" i sin ansökan ändå säga sig ha ambitionen att "sysselsätta sig med arbete inom den fysiska vetenskapens område" så fann han inte detta "utgöra något skäl, som talar för bifall" till ansökan. Tvärtom fann han "ojämförligt viktigare skäl tala för avslag derå":

För Universitetet och den akademiska undervisningen måste det nemligen vara af stor vikt, att ålderstigne Professorer, som äro oförmögne att sköta sina embeten, ju förr desto heldre genom

afskedstagande lemna plats för yngre efterträdare med friskare krafter.⁵⁰

Humbla knöt också explicit an till den nyliga riksdagsdebatten och dess målsättning att "visligen [...] underlätta och befordra en sådan ordning" genom inrättandet av "till antal och storlek tillräckliga pensioner åt åldrige afskedstagande Professorer":

Då det så förhåller sig, kan det med skäl anses strida mot god ordning och lagstiftarens syftemål, om det för ålderstigne och till tjänstgöring oförmögne Professorer skulle lyckas att i lång tid, år efter år, bereda sig tjänstledighet, utan annan bevekelsegrund än den egennyttiga, att professorslönen vore förmånligare än pensionen.⁵¹

Vidare tog Humbla, liksom tidigare flera av debattörerna i riksdagen, upp problemet med situationen för de vikarier som behövde städas vid professorers tjänstledighet:

Väl är det sant, att professionerna kunde under tiden förestås af yngre lärare, Adjunkter eller Docenter, men då desse vicarier sålunda lätt kunde komma att under en lång följd av år förestå Professorers embeten, utan att i ersättning därför åtnjuta så mycket, som svarande ens emot hälften af deras lön, och utan säker utsigt att ens i en aflägsen framtid vinna befordran till de embeten, de länge förvaltats; så vore det icke att undra öfver, om nitet och allvaret i embetets utöfning under tidens längd slappades hos desse vicarier, och om de gåfvo vika för frestelse att öfvergifva Universitetet, för att på annat håll bereda sig bättre bergning och en för deras framtid mera betryggande lefnadshållning [...].⁵²

Särskilt på sistnämnda punkt kan man antaga att Humbla talade ur hjärtat. Innan han slutligen, som 52-åring år 1866, hade avancerat till en ordinarie professur så hade han i 21 år harvat på som den periodvis

48. Ibid.

49. LUA: Filosofiska fakultetens arkiv 1666–1956, vol A 1 A:47 (Fakultetens protokoll), protokoll 1874-07-22, § 1.

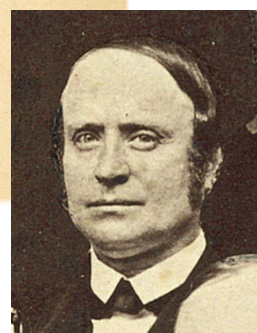
50. LUA: Kansliets arkiv 1666–1930/31, vol A 2 A:145 (Consistorii majoris konceptprotokoll), protokoll 1874-07-25, bilaga "Humbla" (just detta parti av Humblas inlägg finns även, med smärre avvikelser i transkriberingen, återgivet i Tegnér 1897, s 11).

51. Ibid.

52. Ibid.

Humbla till
 Prof. Ekelund.
 Maj. protokoll,
 d. 25 Juli 1874.

Ehuru berömvärdt det kan synas, att
 Professor Ekelund, för den härdelsen att den
 förlta tjenstledigheten blefve honom i nåder
 förunnad, förklarar att han, oaktaadt sin
 obottliga blindhet och höga ålder, ville
 derunder uppsjelfätta sig med arbete inom
 den fysiska vetenskapens område; anser
 jag dock ike denna omständighet ut-
 göra något skäl, som talar för bifall till
 hans underdåniga ansökan, aldra minst
 då, i ett fall sådant som det närvarande,
 ojämförligt viktigare skäl tala för afslag
 dera. För Univerfietet och den akademi-
 skiska undervisningen måtte det nemli-
 gen vara af stor vikt, att äldertigne Pro-
 fessorer, som äro oförmögne att sköta sina
 embeten, ju för desto heldre genom afkeds-
 tagande lämna plats för yngre efterträ-
 dare med friskare krafter; och det är be-
 kant att man ej länge sedan från lagstift-
 ningens sida visligen fökt underlåta
 och befördra en sådan ordning genom
 beredandet af till antal och storlek till-
 räckliga pensioner åt äldrige afkeds-
 tagande Professorer. Då det så förhåller
 sig, kan det med skäl anses strida mot
 god ordning och lagstiftarens systemål,
 om det för äldertigne och till tjenstgöring
 oförmögne Professorer skulle lyckas att
 i lång tid, år efter år, bereda sig tjenst-
 ledighet, utan annan bevekelsegrund
 än den egennyttiga, att professorlönen
 vore förmärligare än pensionen.

Juridikprofessorn – och tidigare mångårige adjunkten – Philibert Humbla (infälld detalj ur 1868 års personalcollage) och första sidan av hans utförliga inlägg i konsistoriet rörande Ekelunds tjänstledighet. Bildkälla: Lunds universitetsarkiv.

ende adjunkten inom den juridiska fakulteten. Under samtliga dessa år hade han därvid upprätthållit undervisningen och examinationen för professuren i kriminalrätt, men inte nog med det: han hade även under 13 år vikarierat för den "beständigt" tjänstledige professorn i rättshistoria, den ovannämnde Schlyter, samt slutligen, under det sista läsåret före sin egen upphøjelse till professor, även på professuren i civilrätt och romersk rätt.⁵³ Med andra ord hade Humbla periodvis utfört tre professorers arbete – för en adjunkt! Han bör därför rimligen ha varit mycket tillfredsställd med konsistoriets slutliga beslut att "lika litet som filosofiska fakulteten böra tillstyrka bifall till ifrågavarande ansökning".⁵⁴ Uppenbarligen fann ej heller kanslern någon anledning att tycka annorlunda, och den 23 december 1874 beviljades Ekelund i stället av denne "i nåder [...] afsked från sitt professorsembete".⁵⁵ Därigenom kunde konsistoriet i januari 1875 göra följande konstaterande:

Sedan professorsembetet i fysik blifvit ledigt genom professoren Ekelunds erhållna afsked, skulle samma professorsembete i vanlig ordning kungöras till ansökning.⁵⁶

Man kan ana att en som gladdes härvid var Albert Holmgren – mannen som man skulle kunna beskriva som fysiksämnets svar på juridikens Humbla – vilken då i snart fjorton år slitit ont som Ekelunds vikarierande adjunkt. Det var rättvist nog också han som påföljande år erhöi professuren.⁵⁷

FRÅN PENSION FÖR VISSA TILL PENSION FÖR ALLA – SAMT EN EXIL

Med 1873 års riksdags- och regeringsbeslut hade samtliga ordinarie anställda lärare och några av de högsta tjänstemännen vid de svenska universiteten erhållit pensionsrätt.⁵⁸ Tre år senare utökade 1876 års riksdag denna krets med att inrätta pensioner även för vice bibliotekarier samt för sekreterare och kamrerare inom universitetsförvaltningen. Samtidigt avvecklades dock adjunktstjänsterna generellt och omvandlades till extra ordinarie professorer, en ny personalgrupp, för vilka pensionsmöjlighet däremot helt saknades!⁵⁹ Detta problem avhjälpes dock, om inte förr, när de extraordinarie professorerna generellt omvandlades till ordinarie diton vid årsskiftet 1908/09.⁶⁰

Avslutningsvis kanske läsaren undrar hur det gick för initiativtagaren till 1873 års pensionsbeslut, Herman Rydin? Jodå, han valde själv i sinom tid att pensionera sig, dock först vid dryga 67 års ålder. Likväl fick han därefter njuta tillvaron som pensionär i nästan 15 år. En helt annan form av "pensionering" väntade däremot Rydins ivrige sekundant i första kammaren, universitetskanslern Hamilton. 1881 uppdagades att han av privatekonomiska skäl hade förfalskat skuldförbindelser, varvid han under stor skandal tvangs lämna alla sina offentliga uppdrag – däribland som kansler – och ledamotskap i lärda samfund samt gå i exil i Frankrike. Med andra ord får man konstatera att professor Ekelund trots allt inte var den som kom sämst ut ur historien!

FREDRIK TERSMEDE
Arkivarie vid Universitetsarkivet

53. Uppgifterna om Humblas levnadsdata och karriär hämtade från *Lunds universitets matrikel – Biografiska uppgifter öfver universitetets styresmän, lärare och tjänstemän* (Lund 1879), s 38 f, resp Martin Weibull & Elov Tegnér: *Lunds universitets historia 1668–1868*, bd 2 (Lund 1868), s 123. Av den senare, s 129f, framgår även att Humbla var fakultetens ende adjunkt under åren 1845–49, 1851–52 och 1863–66.

54. LUA: Kansliets arkiv 1666–1930/31, vol A 2 A:145 (Consistorii majoris konceptprotokoll), protokoll 1874-07-25, § 107.

55. Axel Möller [som "Universitetets rektor"]: *Till beivstande af rektorsombytet vid Kongl. Carolinska universitetet den 1 juni 1875* (Lund 1875), s 3.

56. LUA: Kansliets arkiv 1666–1930/31, vol A 2 A:146 (Consistorii majoris konceptprotokoll), protokoll 1875-01-16, § 3.

57. Carl af Petersens & Anders Malm: *Lunds universitets matrikel* (Lund 1898–99), s 61; Litzén 2015, s 61.

58. Till universitetslärarnas krets hörde förvisso även docenterna, men dessa hade inte anställning på samma sätt som adjunkter och professorer utan avlönades med stipendier eller andra externa inkomstkällor; se t ex Francke, Magnusson Staaf & Tersmeden 2016, s 88.

59. Tegnér 1897, s 309.

60. Weibull 1968, s 186.